

O POJMIH RAZOROŽITEV IN
RAZOROŽEVANJE

Povzetek. *Glede na domala popolno odsotnost problematike razorožitve (in uravnavanja oboroževanja) v slovenski znanstveno-strokovni publicistiki se članek obravnave pojma razorožitev loteva s teoretičnega vidika z namenom razčiščevanja konceptualnih dilem in oblikovanja definicije. Avtor strnjeno prikazuje obstoječa razumevanja pojma razorožitev, ponuja eno možnih klasifikacij tipov razorožitve in za potrebe slovenske strokovne terminologije vzpostavlja razlikovanje med pojmom razorožitev in razoroževanje. V dosedANJI znanstveno-strokovni rabi termina razorožitev odkriva možnost dokaj jasnega razlikovanja med njegovim razumevanjem v širšem in ožjem pomenu in ugotavlja, da danes v svetu prevladuje raba termina razorožitev v ožjem smislu, medtem ko je vlogo termina razorožitev v širšem smislu v veliki meri prevzel termin uravnavanje oboroževanja (angl. arms control). Tipe razorožitve avtor razlikuje glede na stopnjo razoroženosti, število subjektov, ki jih zadeva razorožitev ter način, kako je bila razorožitev dosežena. Čeprav med razorožitvijo in razoroževanjem ne gre za tako globoko pomensko razliko, kot obstaja med razorožitvijo v širšem in ožjem smislu, je po mnenju avtorja v slovenskem jeziku izenačevanje ali zamenjevanje razorožitve z razoroževanjem (in obratno) nesprejemljivo, saj gre za dva pojma z bistveno različno vsebino.*

Ključni pojmi: razorožitev, razoroževanje, (jedrsko) oboroževanje, uravnavanje oboroževanja, (angl. airms control), terminologija

Uvod

Tako v strokovni literaturi kakor v dokumentih, ki zadevajo probleme v zvezi z obstojem orožja, njegovo uporabo in odstranjevanjem, prevladujeta dva termina: razorožitev (angl. disarmament) in uravnavanje oboroževanja (angl. arms control). Pojavljajo se tudi nekateri drugi termini oziroma sintagme /na primer urejanje oboroževanja (angl. regulation of armaments), omejevanje oboroževanja (angl.

*Mag. Darko Lubi, asistent na Fakulteti za družbene vede.

arms limitation), (s)krčenje količine orožja (angl. arms reduction), (s)krčenje številčnosti oboroženih sil (angl. force reduction) ipd./, ki pa imajo ožji pomen od obeh prej navedenih terminov.

Kakršna koli resna strokovna razprava o problematiki razorožitve in uravnavanja oboroževanja zahteva, da se najprej sporazumemo o vsebini pojmov in o terminih, ki jih označujejo. Pri tem se moramo pretolči skozi gosto megljo jezikovne nenatančnosti, nedoslednosti in dvoumnosti, ki jo s svojo rabo (in zlorabo) terminov razorožitev in uravnavanje oboroževanja ustvarjajo politiki in propagandisti, nemalokrat pa tudi znanstveniki. Tako lahko, če parafraziramo uglednega britanskega zgodovinarja A. F. Pollarda, ugotovimo, da ta izraza ob istem času tako različni kot isti ljudje uporabljajo v različnem pomenu (Burns, v: Noel-Baker 1972, 8-9).

Če potrebo po semantično-terminoloških razpravah izražajo tudi na jezikovnih področjih, kjer obstaja o razorožitvi in uravnavanju oboroževanja ogromna količina znanstvene in strokovne literature, potem je v slovenskem jezikovnem prostoru, ki (po našem vedenju) premore o pojmu razorožitve eno samo strokovno razpravo¹, o konceptu uravnavanja oboroževanja pa nobene, ta potreba še toliko bolj razumljiva. Glede na neobdelanost problematike razorožitve in uravnavanja oboroževanja v domači znanstveno-strokovni publicistiki po eni strani in pestro dogajanje na tem področju v svetu v zadnjem desetletju po drugi strani se zdi primerno in potrebno, da predstavimo temeljne elemente koncepta razorožitve, posredno pa tudi uravnavanja oboroževanja. V pričujočem sestavku bomo strnjeno prikazali obstoječa razumevanja pojmov razorožitev in razoroževanje ter ponudili klasifikacijo tipov razorožitve.

Pojem razorožitve

Čeprav je razorožitev² na prvi pogled zelo enostaven pojem, pa je zadeva veliko bolj zapletena, saj ne gre za tehničen, ampak predvsem za politični pojav. Verjetno tudi zato v mednarodni skupnosti še danes ne obstaja splošno sprejeta enopomenska opredelitev tega pojma. Nasprotno, za sodobno misel in prakso na področju razorožitve je značilna neustaljena in večpomenska uporaba pojma razorožitev, tako da se le-ta uporablja tudi za označevanje precej različnih aktivnosti s področja uravnavanja oboroževanja. Osrednje vprašanje v zvezi s tem, ki ima tudi pomembne praktične implikacije, pa je razlikovanje med razorožitvijo v ožjem in širšem smislu.

¹ Gre za prispevek A. Beblerja z naslovom *O pojmu razorožitve* v zborniku *Razorožitev*, ki ga je leta 1981 in 1983 v Ljubljani izdala založba Komunist.

² Termin "razorožitev" se seveda pojavlja tudi v drugih svetovnih jezikih: v angleščini kot "disarmament", v francoščini kot "désarmement", v nemščini kot "Abrüstung", v španščini kot "desarme" in v ruščini kot "разоружение". Ob pomoči dveh večjezikovnih slovarjev - *Brassey's Multilingual Military Dictionary* (1987:79) in *Disarmament Terminology* (1982:112) - lahko sklepamo, da so navedeni termini prevodni ekvivalenti; ko gre za angleški, francoski in ruski termin lahko navedeno trditev opremo tudi na študijo S. Kuxa "Language and Strategy".

V ožjem – tj. *dobesednem, elementarnem – pomenu* te besede vključuje pojem razorožitev izključno odstranitev ali zmanjšanje obstoječe količine (vseh vrst) orožja, torej dejavnost, ki pomeni dejanski in neposreden napredek v smeri končnega cilja – razorožitve ali razoroženega sveta. Skozi zgodovino je bilo predmet razorožitve v glavnem orožje³, vendar se lahko odstranitev oziroma ukinitvev in zmanjšanje nanašata tudi na zmogljivosti za razvoj in proizvodnjo orožja, človeški dejavnik vojaške sile in vojaške izdatke. S tega vidika poimenovanje celotne dejavnosti z razorožitvijo sicer ni povsem ustrezno, toda zožiti predmet razorožitve izključno na njeno vojaško tehnično sestavino bi bilo pretirano togo in tudi v nasprotju s sodobno prakso. Odstranitev ali zmanjšanje količine orožja namreč praviloma spremljajo tudi odstranitev ali zmanjšanje zmogljivosti za razvoj in proizvodnjo orožja, zmanjšanje številčnosti (mirnodobne in/ali vojne sestave) oboroženih sil in izločitev ali zmanjšanje obsega vojaških izdatkov⁴.

Razorožitev v *širšem pomenu* pa razen neposredne odprave oziroma ukinitve ali zmanjšanja obstoječega arzenala, zmogljivosti za razvoj in proizvodnjo orožja, števila vojakov in vojaških izdatkov vključuje tudi omejitve nadaljnega oboroževanja ter raznovrstne druge ukrepe s področja uravnavanja oboroževanja.

Razorožitev v širšem pomenu

Uporaba pojma razorožitev v širšem smislu sega na sam začetek uporabe tega termina in ima zato veliko daljšo tradicijo kot uporaba pojma razorožitev v ožjem smislu. Kot termin za oznako generičnega pojma je termin razorožitev sprožil semantične probleme že v času, ko je postal popularen (v drugi polovici 19. stoletja), zlasti pa po razširitvi njegove uporabe po I. svetovni vojni. V tistem času se je razorožitev na splošno uporabljala kot "krovni" termin, ki je pokrival širok spekter predlogov in ukrepov, katerih cilj je bil ublažiti ostrino priprav na vojno (Burns, v: Noel-Baker 1972,7). Zajeti so bili vsi vidiki vseh vrst orožja: razvoj in proizvodnja, razmeščanje in neposredna ali posredna uporaba; omejitve bi lahko bile količinske in/ali kakovostne narave; zadevale bi lahko kopno, morje ali zračni prostor; lahko bi se nanašale na odpoved prve uporabe orožja, verifikacijo ali ukrepe za krepitev zaupanja med državami. Tako je v prvem "zlatem obdobju" razorožitvene teorije in prakse – tj. v 20. in zgodnjih 30. letih tega stoletja – obstajalo splošno soglasje, kaj naj bi pomenil termin razorožitev. Politiki, pripadniki interesnih skupin in gibanj, diplomati in znanstveniki – vsi so soglašali: razorožitev je beseda, ki označuje omejevanje oboroževanja na temelju mednarodnega sporazuma. Ne glede na to, katera vrsta orožja ali področje oboroževanja je bila predmet razprave, zmeraj se je uporabil isti termin – razorožitev (Richardson 1989,26).

³ K orožju kot predmetu razorožitve se seveda treba prišteti tudi ustrezno vojaško opremo in municijo. V nadaljevanju bom pojem orožje razumel v tem širšem smislu, vendar bom zaradi racionalne izrabe prostora uporabljal samo termin orožje.

⁴ Tako razumljen se pojem razorožitve približuje pojmu demilitarizacije oziroma demilitariziranosti, vendar ne gre za isto stvar, ampak je razorožitev količinska in pojavna dimenzija demilitariziranosti. Več o tem glej v: Lubi 1991, 32-45.

Iz predstavljenega razumevanja razorožitve (v širšem smislu) izhaja, da razorožitveni dogovor ne bi nujno vključeval odprave orožja ali zmanjšanja obstoječe količine orožja. Sporazum o omejitvi orožja bi dejansko lahko prinesel povečanje količine orožja, kajti v zvezi z omejevanjem je bilo pomembno omejevanje kot tako, ne pa raven, na kateri je prišlo do omejitve (ibidem, 27).

Uporaba termina razorožitev v širšem smislu naj bi nudila predvsem dve prednosti. Prva je jezikovne narave v smislu, da je v večini svetovnih jezikov iz termina razorožitev bolj enostavno izpeljati pridevnik. Tudi v slovenščini je na primer lažje govoriti o razorožitveni konferenci kot o konferenci o omejevanju orožja⁵. Bolj pomembna pa je druga prednost, da termin razorožitev razumejo vsi ljudje – od predsednika države do preprostega človeka (ibidem, 26).

Ker je bil vse do 60. let tega stoletja termin razorožitev domala edino sredstvo teoretične misli in prakse za njuno opisovanje problemov v zvezi z obstojem orožja in procesom oboroževanja, je večina vplivnejših piscev v obdobju do 2. svetovne vojne (npr. Philip John Noel-Baker, eden izmed starost zgodnje razorožitvene teorije in Nobelov nagrajenec za mir⁶, Salvador de Madariaga, Gunji Hosono) in neposredno po njej (npr. Inis Claude, ml.⁷) pojem razorožitev uporabljala v širšem smislu. Enako velja za najpomembnejše uradne dokumente tistega časa (npr. Wilsonovih štirinajst točk in Pakt Društva narodov). Vendar tudi v novejšem času – tj. od 60. let naprej – kljub dominaciji termina "uravnavanje oboroževanja" (angl. arms control) raba pojma razorožitev v širšem smislu ni povsem zamrla. Zasledimo jo pri tistih avtorjih, ki zavračajo termin uravnavanje oboroževanja kot evfemizem in zato kot generični termin še naprej zagovarjajo razorožitev (npr. dolgoletna švedska ministrica za razoroževanje in Nobelova

⁵ Konferenco, ki je med letoma 1932 in 1934 potekala v Ženevi, so na primer namesto z uradnim nazivom Konferenca o zmanjšanju in omejitvi količine orožja običajno poimenovali "Razorožitvena konferenca". Tako je še danes.

⁶ V svoji znameniti knjigi iz leta 1926 z naslovom "Disarmament" Philip John Noel-Baker pravi: "Na kaj misli britanska vlada, ko govori o 'razorožitvi'? Prepričani smo lahko, da te besede ne uporablja v njenem dobesednem pomenu; ta beseda ne pomeni razpustitve oboroženih sil na svetu v celoti in celo njihovega večjega dela ne. Prej pomeni skrčenje teh sil, skromno, vendar upamo lahko, da ne zanemarljivo, in njihovo omejitev s splošno mednarodno pogodbo na novo raven, ki jo bodo različne sodelujoče države prostovoljno sprejele" (Noel-Baker 1972, 2-3).

⁷ V knjigi z metaforičnim naslovom "Swords into Plowshares" v poglavju, v katerem razpravlja o razorožitvi kot pristopu k zagotavljanju miru, Inis Claude ml. pojem razorožitev razlaga takole: "Koncept razorožitve - tj. termin, s katerim tukaj zajemam omejitev, uravnavanje in skrčenje človeških in materialnih sredstev za vojskovanje kakor tudi njihovo dobesedno odstranitev – še več kot stoletje in pol zavzema ugledno mesto v razmišljanjih ljudi, ki se ukvarjajo s svetovnim mirom" (Claude 1956, 295).

nagrajenka za mir Alva Myrdal⁸); razen tega pa se pojem razorožitev v širšem smislu uporablja tudi v dokumentih OZN⁹.

Razorožitev v ožjem pomenu

Uvajanje uporabe pojma razorožitev v ožjem smislu je nastopilo po zlomu relativnega terminološkega soglasja, ki je obstajalo do konca prvega desetletja po 2. svetovni vojni. Konec 50. in na začetku 60. let so namreč začeli univerzitetni strokovnjaki in pripadniki strateške skupnosti v ZDA namesto termina razorožitev uporabljati termin "uravnavanje oboroževanja" (angl. arms control), v glavnem z namenom, da bi na področju problematike oboroževanja postavili jasno razlikovanje med dosegljivim in nedosegljivim. Kot že rečeno, te pojmovne in terminološke novosti niso sprejeli vsi znanstveniki in politiki. Nekateri so ostali zvesti izključno rabi pojma razorožitev v širšem smislu. Toda tisti, ki so ponujeno novost sprejeli ali jo celo sami izoblikovali, hkrati pa v svojem besednjaku našli vlogo tudi za termin razorožitev (razoroževanje), so seveda morali napraviti tudi premik v razumevanju in rabi pojma razorožitev od širšega pomena k ožjemu. Ker je slednjih avtorjev neprimerno več, danes v svetu prevladuje raba termina razorožitev v ožjem smislu, medtem ko je vloga termina razorožitev v širšem smislu v veliki meri prevzel termin uravnavanje oboroževanja (angl. arms control).

Najbolj kratko in jedrnato definicijo pojma razorožitev v ožjem smislu je leta 1961 ponudil Hedley Bull (1961, ix), sicer eden izmed utemeljiteljev koncepta uravnavanja oboroževanja: "Razorožitev je zmanjšanje količine orožja ali njegova

⁸ V knjigi z naslovom *"The Game of Disarmament – How the United States and Russia Run the Arms Race"* avtorica te razprave uporablja termin razorožitev kot generični termin in mu pripisuje širši pomen od odstranitve orožja (angl. elimination of armaments), saj "pokriva vse stopnje krčenja orožja in vključuje preempcijo opcij nadaljnjega razvoja orožja (neoboroževanje), kakor tudi ukrepe, s katerimi se ureja (angl. regulating) proizvodnja ali uporaba količine in kakovosti orožja. V določenem kontekstu je mogoče kot splošni termin uporabiti 'omejitev oboroževanja' (angl. arms limitation). Kot bolj specifičen termin, ki zadeva mednarodne sporazume ali pravila oboroževanja, je bolj primeren izraz 'urejanje oboroževanja' (angl. regulation of armaments)" (Myrdal 1976, xv-xvi).

⁹ Kar se tiče Ustanovne listine OZN, je zastopanost pojma oziroma termina razorožitev v njej odraz dejstva, da niti razorožitev niti urejanje oboroževanja (angl. regulation of armaments) nista bili pomembni sestavini načrtovanja povojne svetovne ureditve, ki je potekalo med II. svetovno vojno, ampak je bil poudarek na zagotavljanju miru prek kolektivne varnosti, zlasti pa prek skupnih naporov peščice najmočnejših držav (*A Documentary History of Arms Control and Disarmament 1973:285*). Tako je termin razorožitev uporabljen samo v 11. in 47. členu Ustanovne listine OZN, ki govorita o vlogi in pristojnostih Generalne skupščine OZN in Komiteja vojaškega štaba, s tem da razumevanje pojma razorožitev nikjer ni razloženo (*Arms Control: A Survey and Appraisal of Multilateral Agreements 1978, 66*). Študija OZN z naslovom *"Relationship between Disarmament and International Security"* pa razorožitev definira takole: "Za potrebe te študije se s terminom 'razorožitev' razume širok spekter ukrepov, ki zadevajo urejanje (angl. regulation), omejevanje, krčenje in odstranjevanje orožja, oboroženih sil in vojaških izdatkov. Razorožitev obsega tudi omejitve ali prepoved razvoja, preizkušanja, proizvodnje, razmeščanja, proliferacije in transferja ali uporabe orožja. Razorožitev lahko ima obliko mednarodnih sporazumov ali ukrepov zadržanosti ali pobud s strani posameznih držav ..." (1982, 9).

odstranitev. Lahko je unilateralna ali multilateralna; splošna ali lokalna, celostna ali delna; nadzorovana ali nenadzorovana".

V ožjem smislu razume razorožitev tudi James Dougherty (1973, 22), ki pravi: "Ko govorijo ljudje o "razorožitvi", imajo običajno v mislih neko vrsto količinskega zmanjšanja celotne zaloge orožja, ki je na voljo vladam držav, ali morda celo njegovo dejansko odstranitev v skladu z načrti za "splošno in celostno razorožitev", z izjemo sil, za katere bi se ocenilo, da so potrebne za izvajanje nacionalne in mednarodne politike ali za ohranjanje miru".

Dober primer razumevanja razorožitve v ožjem smislu predstavlja tudi definicija Vladimirja Iblerja, ki v svojem Slovarju mednarodnega javnega prava geslo razorožitev razlaga takole: "Razorožitev (disarmament, desarmement, Abrüstung) – pojem, ki se definira kot skupek ukrepov in korakov, s katerimi država ukinja in razpušča svoje oborožne sile, uničuje obstoječe orožje in municijo, zaustavlja proizvodnjo orožja, municije, raket, vojnih ladij in letal in vseh drugih sredstev za bojevanje, zlasti pa sredstev za množično uničevanje, in ohranja edino najnujnejše policijske sile, ki imajo na voljo samo nepogrešljivo konvencionalno orožje, potrebno za vzdrževanje notranjega reda in varnosti" (Ibler 1987,274).

Najožje razumevanje pojma razorožitev pa najdemo v ameriški uradni strateški terminologiji. V izjavah predstavnikov in uradnih dokumentih ameriške administracije od konca 50. let samostojno rabo termina razorožitev nasploh redko zasledimo. Običajno se povezuje s sintagmo uravnavanje oboroževanja (angl. arms control), pri čemer ni nepomembno, da se zmeraj pojavlja na drugem mestu (npr. tudi osrednjo vladno agencijo, ki se ukvarja s temi vprašanji, so poimenovali "Arms Control and Disarmament Agency" – ACDA). Tako v uradnih ameriških virih tudi ni mogoče najti samostojne definicije pojma razorožitev, ampak samo definicijo, vključeno pod definicijo pojma uravnavanje oboroževanja¹⁰, kar pomeni, da je v ameriški strateški terminologiji sintagma uravnavanje oboroževanja hiponim za termin razorožitev (Kux 1990, 384, 385).

Tipi razorožitve¹¹

Izhajajoč po eni strani iz zgodovinske prakse na področju razorožitve z bogastvom zamisli in redkimi sklenjenimi in uresničenimi sporazumi, po drugi strani pa iz teoretično možnih primerov, lahko ob uporabi štirih meril za klasi-

¹⁰ Po definiciji ACDA uravnavanje oboroževanja (angl. arms control) označuje: "Kateri koli načrt, aranžma ali proces, ki temelji na eksplicitnem ali implicitnem mednarodnem sporazumu in ureja kateri koli vidik naslednjega – število, tip in izvedbene značilnosti oborožitvenih sistemov (vključno z njihovim vodenjem in poveljevanjem, aranžmaji glede logistične podpore in katerimi koli pripadajočimi mehanizmi za zbiranje obveščevalnih podatkov) ter številčno moč, organizacijo, opremo, razporeditev ali uporabo oboroženih sil (vsebuje tudi razorožitev – podčrtal D.L.) (Arms Control and Disarmament – The Critical Issues 1966,75).

¹¹ Natančnih klasifikacij tipov razorožitve niti v klasični niti v sodobni literaturi ni veliko. Redke primere najdemo v prispevku J. Davida Singerja v *International Encyclopedia of the Social Sciences*, v knjigi istega avtorja z naslovom "Deterrence, Arms Control and Disarmament" in v knjigi Jamesa E. Doughertyja "How to Think about Arms Control and Disarmament".

fikacijo razlikujemo več tipov razorožitve. Uporaba prvega in drugega merila omogoča razlikovanje tipov razorožitve glede na stopnjo razoroženosti in glede na število subjektov, ki jih zadeva razorožitev; tretje in četrto merilo pa nakazujeta način, kako je bila (oziroma bi lahko bila) konkretna razorožitev dosežena.

I. Stopnja (s)krčenja obstoječe količine orožja

Z vidika stopnje (s)krčenja obstoječe količine orožja lahko razlikujemo tri tipe razorožitve: popolno, celostno in delno.

1. *Popolna razorožitev* pomeni dejanje, katerega posledica je stanje (dokončne) odsotnosti vsega in vsakega orožja, tudi osebnega, lovskega in trofejnega (Bebler 1983,30), ter vseh drugih sestavin vojaške moči. To je najbolj radikalno pojmovanje razorožitve, ki ga glede na očitno nedosegljivost stanja, v katerem ne bi bilo več nikakršnega orožja, v praksi zelo redko zasledimo. Je pa takšno stanje vsaj teoretično možno. Ne da bi se spuščal v razpravo o uresničljivosti in/ali zaželenosti posameznega tipa razorožitve, velja vendarle poudariti, da je osrednja težava v zvezi s popolno razorožitvijo v tem, da je glavni pogoj za njeno uresničitev uničenje znanja ter materialnih in tehničnih zmogljivosti za proizvodnjo orožja. To bi namreč zahtevalo izbrisati iz človeškega spomina vrsto znanstveno-tehnoloških odkritij, podobno kot je srednjeveška Evropa izgubila velik del dosežkov antične misli¹².

2. *Celostna (vsestranska) razorožitev*¹³ označuje dejanje, katerega posledica je stanje, v katerem poleg osebnega in lovskega orožja obstoja samo orožje (vključno z letali, tanki, ladjami in drugim težkim orožjem) različnih vrst policije, orožništva, obmejnih straž ali drugih polvojaških enot, ki so namenjene predvsem za vzdrževanje notranjega reda in miru in za nudenje vojaške pomoči univerzalni mednarodni organizaciji, ter nujno potrebne vojaško-obrambne ustanove in minimalni vojaški izdatki (Bebler 1983, 30-31). Če izvzamemo popolno razorožitev, lahko ugotovimo, da se celostna razorožitev nahaja na vrhu razorožitvenega kontinuuma, saj sta količina orožja in obseg oboroženih sil in vojaških izdatkov znižana do stopnje, na kateri države razpolagajo samo z vojaško silo, potrebno za vzdrževanje notranjega reda in za sodelovanje pri ohranjanju svetovnega miru. To pomeni, da celostna razorožitev predpostavlja pripravljenost držav, da se odrečejo enemu izmed svojih najpomembnejših prerogativov – tj. z lastnimi silami skrbeti za svojo vojaško varnost – in se zavežejo k izključno mirnemu reševanju medsebojnih sporov. Celostna razorožitev bi potemtakem pomenila tako globoko spremembo narave sodobnih mednarodnih odnosov, da je upravičeno sklepati, da bi nacionalna država, takšna kot jo poznamo več kot tri stoletja, prenehala obstajati (Dougherty 1973, 29).

¹² Hedley Bull (1987, 27-28) v zvezi s tem nedvoumno ugotavlja: "Razorožitev v smislu odstranitve vsega orožja za vojskovanje ni toliko neizvedljiva kot je nesmiselna: dokler bo človek imel roke, s katerimi bo lahko pobral kamen, vojskovanje fizično ne bo mogoče preprečiti (kakor tudi ne bo mogoče, dokler bo imel možgane, preprečiti, da bi razvil ali se spomnil bolj izpopolnjenega orožja)".

¹³ V angleški literaturi se ta tip razorožitve označuje z izrazom "comprehensive disarmament".

Skozi zgodovino je bila celostna razorožitev velikokrat predmet razorožitvenih predlogov in pogajanj, zlasti v povezavi s splošno razorožitvijo, vendar je države nikoli niso uresničile. Po drugi strani pa je bila ob koncu vojne poraženi državi celostna razorožitev velikokrat vsiljena, čeprav redko s trajnimi učinki. Države zmagovalke so namreč v ponovno oboroževanje sankcionirane države bodisi potihoma privolile (npr. v ponovno oboroževanje Nemčije po 1. svetovni vojni) bodisi so ga zaradi spremembe politično-varnostnih razmer začele odkrito podpirati (npr. ameriško podpiranje ponovnega oboroževanja ZRN in Japonske po 2. svetovni vojni) (Singer 1968, 194).

3. *Delna razorožitev* se nahaja na drugem koncu razorožitvenega kontinuuma in nastopa v dveh oblikah – količinski in kakovostni.

Pojem *količinske delne razorožitve* označuje dejanje in stanje delnega zmanjšanja vseh najpomembnejših elementov vojaške sile in se običajno izraža v opredeljeni maksimalni ravni števila vojakov in orožja, predvsem težkega (letala, oklepna vozila, artilerijska in raketna sredstva, jedrske bojne glave, večje vojaške ladje, podmornice ipd.) ter višine vojaških izdatkov¹⁴. Posledica izvedbe količinske delne razorožitve torej ni razorožitev kot stanje brez orožja, niti v smislu celostne razorožitve ne, ampak samo (bistveno) znižanje obsega vojaške moči neke države ali mednarodne skupnosti v celoti. Ko gre za količinsko delno razorožitev, ima torej pojem razorožitev samo "polovično" vsebino, saj označuje le dejanje, ne pa tudi stanja, zato je v tem primeru raba termina razorožitev samo pogojno ustrezna.

V nasprotju s količinsko ima v primeru *kakovostne delne razorožitve* pojem razorožitev (zopet) celovit pomen, saj ta tip razorožitve označuje predvsem dejanje odstranitve oziroma stanje odsotnosti zlasti nekaterih kategorij orožja – v prvi vrsti tistih, ki so izrazito ofenzivne, rušilne in smrtonosne, nehumane, drage in dvomljive vrednosti tudi za samega uporabnika.

Koncept kakovostne delne razorožitve se je uveljavil predvsem v okviru razorožitvenih prizadevanj 20. stoletja, in sicer v dveh oblikah. Najprej se je pojavil v obliki predlogov, podanih v okviru Razorožitvene konference v Ženevi leta 1932, za izločitev vseh tistih vrst orožja iz nacionalnih arzenalov, ki so bolj kot za obram-

¹⁴ Enega izmed predlogov za količinsko delno razorožitev je na primer leta 1909 predstavil eden izmed nemških časopisov. Po tem predlogu naj bi bilo vsaki državi dovoljeno, da ima na vsakih 700 prebivalcev 1 (vojaško) enoto, za eno enoto pa bi se vzelo 10 vojakov ali 50 ladij. V skladu s tem izračunom bi Nemčija s tedanjimi 63 milijoni prebivalcev lahko imela 9.000 enot, Velika Britanija s tedanjimi 45 milijoni prebivalcev pa 6.430 enot (Singer 1968, 195). Znana sta tudi predloga dveh uglednih ameriških predsednikov. Predsednik Woodrow Wilson je v okviru svojih "Štirinajstih točk" pozval države, naj se razorožijo do tiste najnižje točke, ki jo ocenjujejo kot možno z vidika zagotavljanja svoje nacionalne varnosti (Barach 1991, 356). Predsednik Franklin D. Roosevelt pa se je januarja 1941 v Ameriškem kongresu zavzel za uresničitev štirih svoboščin, od katerih se 4. glasi: "...odsotnost strahu – kar, prevedeno v svetovno terminologijo, pomeni zmanjšanje orožja širom sveta do tiste točke in v tako temeljiti obliki, da nobena država kjer koli na svetu ne bo mogla zagrešiti fizične agresije na katero koli sosednjo državo", na svetovni ravni (A Documentary History of Arms Control and Disarmament 1973, 286).

bo primerne za izvajanje agresivnih ofenzivnih načrtov¹⁵. Po polstoletni pozabi je zamisel o usmeritvi globalnega razorožitvenega procesa na odpravo vsega ofenzivnega orožja v teoretične razorožitvene razprave ponovno vpeljala Randall Forsberg (tudi avtorica predloga o jedrski zamrznitvi iz začetka 80. let, ki je bil v ZDA deležen široke javne podpore), ko je leta 1984 predstavila celovit razorožitveni načrt, imenovan "Omejitev vojske na obrambo kot pot k razorožitvi" (angl. *Confining the Military to Defense as a Route to Disarmament*). V svojem predlogu, ki spominja na teorijo kakovostne razorožitve Lidella Harta in Roberta Cecila z ženevske Razorožitvene konference, se je zavzela za odstranitev vsega ofenzivnega orožja v sedmih zaporednih stopnjah (Hollins et al. 1989, 68-70)¹⁶.

Med ofenzivnim in defenzivnim orožjem seveda ni mogoče potegniti popolnoma jasne razmejitvene črte; celo kuhinjski nož ali sekira sta potencialni ofenzivni orožji. Tako je v zvezi s konceptom kakovostne delne razorožitve bolj pomembno dejstvo, da orožje, ki bi še bilo dovoljeno po načelu kakovostne razorožitve, ne bi bilo tako številčno, da bi bilo mogoče z njim izvajati velike ofenzivne operacije.

S pojavom jedrskega orožja pa se je kot druga posebna oblika uresničevanja zamisli o kakovostni (delni) razorožitvi pojavilo prizadevanje za jedrsko razorožitev. To pomeni, da lahko jedrsko razorožitev opredelimo kot obliko kakovostne delne razorožitve, ki pomeni odstranitev oziroma odsotnost v mednarodni skupnosti jedrskega orožja kot najbolj nevarne vrste orožja za množično uničevanje in nujno potrebnih sestavin za zagotavljanje jedrske oborožitvene zmogljivosti. Glede na to, da so ofenzivnost, destruktivnost, nehumanost, nediskriminatornost in podobne lastnosti orožja v največji meri združene prav v jedrskem orožju, ne preseneča dejstvo, da so se po 2. svetovni vojni razorožitvena

¹⁵ Na ženevski Razorožitveni konferenci je na koncu jalovih razprav o količinski razorožitvi predlog o odstranitvi ofenzivnega orožja kot alternativnen razorožitveni pristop podal britanski predstavnik in eden izmed arhitektov Društva narodov lord Robert Cecil; usaj za soavtorja načela kakovostne razorožitve pa šteje njegov prijatelj in vojaški svetovalec, kapetan (kasneje sir) Basil Liddell Hart, za nekatere največji vojaškostrateški mislec 20. stoletja. Cecilovo zamisel so delegati podprli in v ta namen ustanovili tri tehnične komisije – za kopensko, pomorsko in letalsko orožje – ki naj bi definirale ofenzivne vrste orožja. Toda po štirih mesecih dela je bil kakovostni pristop, ki je bil videti obetavna bližnjica k razorožitvi, zaradi nesposobnosti ekspertov, da bi (razen v primeru kemičnega in bakteriološkega orožja) dosegli sporazum glede definicij, blokirano. Enako usodo je kasneje doživel tudi načrt, ki ga je junija 1932 konferenci v Ženevi prek svojega predstavnika predložil ameriški predsednik Herbert Hoover. V njem je predlagal skrčenje oboroženih sil za 1/3, odpravo vseh tankov, vsega kemičnega orožja in mobilnih topov velikega kalibra, vseh bombniških letal, prepoved vsakršnega bombardiranja iz zraka ter znižanje števila bojnih ladij in podmornic na 1/3, letalonosilk, križark in rušilcev pa za 1/4 (Neild 1990, 138-141).

¹⁶ Vpliv koncepta kakovostne razorožitve je implicitno prisoten tudi v načelu razumne zadostnosti, ki ga je leta 1987 v okviru "novega mišljenja" podal tedanji sovjetski predsednik Mihail Gorbačov. To načelo namreč predpostavlja takšno strukturo oboroženih sil, da bodo le-te sposobne zavrniti morebitno agresijo, ne pa tudi izvajati ofenzivnih vojaških postopkov.

prizadevanja najprej osredotočila na jedrsko razorožitev (npr. v obliki znanega Baruchovega načrta iz leta 1946)¹⁷.

II. Število z razorožitvijo zajetih držav

Po tem merilu lahko ločimo dva tipa razorožitve – splošno (univerzalno) in posebno.

1. *Splošna (univerzalna) razorožitev* pomeni, da so k razorožitvi (popolni, celostni ali delni) zavezane oziroma da so določen razorožitveni ukrep sprejele vse države sveta. V razorožitveni misli in praksi po 2. SV se je ta tip razorožitve navadno povezoval s celostno razorožitvijo v enotno zamisel o “splošni in celostni razorožitvi”¹⁸. Najbolj znani primeri predlogov za splošno in celostno razorožitev so: Clark-Sohnov načrt iz leta 1958; resolucija generalne skupščine OZN iz leta 1959, v kateri je bila kot načelni cilj vseh razorožitvenih pogajanj pod okriljem OZN prvič postavljena “splošna in celostna razorožitev”, ne pa več samo uravnoteženo skrčenje nacionalnih arzenalov na manj nevarno raven; McCloy-Zorinov sporazum iz leta 1961 ter ameriški in sovjetski osnutek pogodbe o splošni in celostni razorožitvi iz leta 1962; Raskinova programska pogodba o varnosti in splošni razorožitvi iz leta 1984).

2. *Posebna razorožitev* pa po drugi strani pomeni, da se razorožitev nanaša samo na del mednarodne skupnosti – tj. zadeva eno, dve ali nekaj držav, skupino držav, države določene regije ali določeno celino. Z vidika števila držav, ki jih prizadeva razorožitev, se potemtakem posebna razorožitev pojavlja v unilateralni, bilateralni ali multilateralni obliki.

III. Recipročnost

Z razlikovanjem tipov razorožitve glede na število zajetih držav je tesno povezano razlikovanje tipov razorožitve glede na vlogo recipročnosti pri sprejemanju odločitve za razorožitev. V zvezi z recipročnostjo je temeljno vprašanje, ali se določena država razoroži unilateralno in brezpogojno ali pa kot pogoj postavi ali pričakuje zagotovilo o recipročnem obnašanju ene ali več drugih držav. Z vidika recipročnosti lahko razlikujemo dva temeljna tipa razorožitve – nerecipročno in recipročno.

¹⁷ Za obliki kakovostne delne razorožitve seveda lahko štejemo tudi kemično in biološko razorožitev. In če je jedrska razorožitev kljub obetavnim znakom, ki jih prinašata uresničitev določil Pogodbe o jedrskih silah vmesnega dosega iz leta 1987 (angl. *Intermediate-range Nuclear Forces Treaty*) in uresničevanje prve ameriško-ruske pogodbe o krčenju obstoječe količine strateškega orožja iz leta 1991 (angl. *Strategic Arms Reduction Talks - START*), še vedno stvar daljne prihodnosti (v kolikor je sploh uresničljiv in zaželen cilj), pa se je po podpisu konvencije o kemičnem orožju januarja 1993 v Parizu uresničitev kemične razorožitve precej približala stvarnosti.

¹⁸ *Angleško general and comprehensive/ complete disarmament - GCD.*

1. *Ner recipročna (unilateralna) razorožitve* pomeni, da izvede država popolno, celostno ali delno razorožitve, ne da bi za to od druge(-ih) držav(e) zahtevala ali pričakovala kakršno koli nadomestilo. Unilateralna kakovostna delna razorožitve se je skozi zgodovino pogosto izvajala, predvsem v obliki odstranjevanja določenih kategorij orožja iz nacionalnega arzenala, za katere se je ocenilo, da so zastarele ali nekoristne iz drugih razlogov. Količinsko delno unilateralno razorožitve lahko določena država izvede predvsem tedaj, ko oceni, da je zaradi odsotnosti zunanjih groženj določena količina orožja oziroma vojaške sile nepotrebna (Bull 1961,77). Odločitev za celostno unilateralno razorožitve, ki je zgodovinska praksa sicer še ni zabeležila¹⁹, pa lahko izhaja iz enega ali spleta več naslednjih razmislekov: 1. da je vzdrževanje in uporaba oborožene sile ali grožnja z njo moralno nesprejemljiva; 2. da si domače gospodarstvo stroškov vzdrževanja vojaškega establishmenta ne more privoščiti; 3. da je javno mnenje takšni odločitvi zelo naklonjeno; 4. da je zelo malo verjetno, da bi se država v dogledni prihodnosti zapletla v vojno; 5. da diplomacija ne zahteva opore v obliki grožnje s silo, saj so bolj kot vojaška moč učinkoviti drugi viri vpliva (npr. bogastvo, izkušnje, diplomatska spretnost, prestiž); 6. da so druge relevantne države sprožile ali že izvedle unilateralno razorožitve; 7. da bodo temu zgledu sledile tudi druge države; 8. da druge države stanja razoroženosti ne bodo zlorabile; 9. da bodo v nasprotnem primeru posredovale tretje države in 10. da je v primeru napada bolj kot vojaški odpor učinkovit nenasilen odpor ali nesodelovanje z napadalcem (Singer 1968,196).

2. *Recipročna (bi- ali multilateralna) razorožitve* se nahaja na nasprotnem koncu kontinuuma recipročnosti in je običajno utelešena v bilateralni ali multilateralni razorožitveni pogodbi, ki je plod formalnih pogajanj. V tem primeru je razorožitveni ukrep ene države pogojen z enakovrednim razorožitvenim ukrepom druge(-ih) držav(e). Pogajanja normalno potekajo med državami približno enake moči, ki so deloma že v konfliktu in med katerimi običajno ne obstaja visoka stopnja medsebojnega zaupanja. Zato je pot do uspešne sklenitve pogajanj praviloma dolga in zapletena (ibidem).

IV. (Ne)prostovoljnost

Recipročnost implicitno nakazuje možnost, da pri razlikovanju tipov razorožitve uporabimo še eno merilo in tako zaokrožimo odgovor na vprašanje, kako je bila razorožitve sprejeta. Z vidika stopnje prostovoljnosti pri sprejemanju odločitve o razorožitvi so možni trije glavni tipi razorožitve:

1. *Prostovoljna razorožitve* - je stanje razoroženosti oziroma razorožitveno dejanje, za katerega se je subjekt razorožitve odočil povsem prostovoljno, iz lastne pobude in po lastni presoji.

2. *Polprostovoljna razorožitve* - se nahaja nekje med prostovoljno in vsiljeno razorožitvijo in temelji na predpostavki, da bo zavrnitvi prostovoljne razorožitve kasneje sledila prisilna razorožitve.

¹⁹ Unilateralne celostne razorožitve, ki lahko po vojni doleti poraženo državo, ne moremo uvrstiti pod ta tip razorožitve. V tem primeru je subjektu razorožitve razorožitve vsiljena, načelo recipročnosti pa predpostavlja enakopravnost držav. To pomeni, da se načelo recipročnosti izključuje z neprostovoljnostjo razorožitve.

3. *Neprostopvoljna ali vsiljena razorožitev* – je stanje oziroma dejanje, ki je sicer pogosto rezultat formalnih pogajanj, vendar gre za pogajanja med neenakovrednimi državami, katerih vojaška in politična moč nista niti približno enaki. Ekstremno obliko vsiljene razorožitve predstavlja razorožitev države, poražene v vojni, ki se je končala z njeno domala brezpogojno predajo.

Predstavljena klasifikacija ima predvsem analitično vrednost, saj vključuje t.i. "čiste" tipe razorožitve, ki jih razorožitvena praksa domala ne pozna²⁰. Vsak konkreten primer ali predlog razorožitve je namreč mogoče in potrebno razvrstiti pod več tipov. Tako bi na primer jedrska razorožitev kot kakovostna delna razorožitev morala biti hkrati tudi splošna, najverjetneje bi bila recipročna in s tem prostovoljna. Najbolj znan primer sočasne pripadnosti (najmanj) dvema različnima tipoma razorožitve pa predstavlja že omenjen koncept splošne in celostne razorožitve.

Razorožitev in razoroževanje

Za našo prakso uporabe terminov razorožitev in razoroževanje je značilno, da se med njima bodisi sploh ne razlikuje in se preprosto uporablja samo prvi izmed njiju bodisi je formalno razlikovanje zreducirano na njuno pojmovanje kot soznačnici. Odsotnost pomenske distinkcije med terminoma razorožitev in razoroževanje ni opazna samo v vsakdanji rabi, ampak jo zasledimo tudi v znanstvenih in strokovnih besedilih²¹. Čeprav med razorožitvijo in razoroževanjem ne gre za tako globoko pomensko razliko, kot obstaja med razorožitvijo v širšem in ožjem smislu, je izenačevanje razorožitve z razoroževanjem (in obratno) nesprejemljivo, saj gre za dva pojma z bistveno različno vsebino.

Pri dokazovanju nujnosti razlikovanja med navedenima pojmom se lahko najprej opremo na logično sklepanje: glede na to, da ima vsak pojav objektivne stvarnosti svoj antipod, svoje bolj ali manj izraženo protislovje, je razorožitev pojem, ki je nasproten pojmu oborožitev, razoroževanje pa pojem nasproten oboroževanju. In tako kot bi bilo absurdno oborožitev (razumljeno bodisi kot stanje z orožjem bodisi kot soznačnico za orožje in vojaško opremo) izenačevati z oboroževanjem kot procesom opremljanja kake družbene skupnosti, skupine ali posameznika z orožjem, tako je nevzdržno zanemarjanje razlike med razorožitvijo in razoroževanjem.

²⁰ Razen tega je mogoče klasifikacijo opreti na manjše število meril in/ali še na druga merila. J. David Singer (1984, 180) na primer v svoji knjigi uporablja samo dve merili – tj. recipročnost in stopnjo skretnja obstoječe količine orožja – in s kombinacijo obeh meril pride do štirih tipov razorožitve: a. unilateralne celovite, b. unilateralne delne, c. recipročne delne in d. recipročne celovite.

²¹ Taka primera sta knjiga Olge Šuković (1988) z naslovom "Trka u naoružavanju i mere razoružanja" in študija z naslovom "Razoružanje u Evropi" (1985). Med redke primere eksplicitnega razlikovanja med oborožitvijo in oboroževanjem pa sodi članek D. Vukišića (1989) z naslovom Pojam i sadržaj razoružavanja.

Če k navedenemu logičnemu sklepu dodamo še jezikovno (oblikoslovno) razlago²², da je glagolnik "izglagolska samostalniška beseda", ki izraža bodisi dejanje ali dogajanje bodisi stanje, zaznavanje, spreminjanje, obstajanje (Toporišič 1984, 338; Žagar 1988,294), potem lahko razmerje med terminoma razorožitev (v ožjem, elementarnem pomenu) in razoroževanje opredelimo takole:

1. termin *razorožitev* pomeni: a. stanje brez orožja v smislu popolne, celostne ali delne razorožitve oziroma odstranitve orožja in drugih sestavin vojaške sile, kar označujejo ustrezni pridevniki (npr. popolna, celostna, jedrska ipd. razorožitev); b. samo dejanje odstranitve orožja, razpustitve oboroženih sil v celoti ter ukinitve vojaških izdatkov, katerega posledica je stanje razoroženosti v smislu popolne, celostne ali delne razorožitve; pogojno pa lahko vključimo tudi tisto posamično dejanje zmanjšanja obstoječe količine (ene ali vseh vrst) orožja in/ali številčnega stanja vojske in/ali višine vojaških izdatkov, po katerem sicer še ne nastopi stanje razoroženosti, vendar se izvede z namenom napraviti zavestni korak v smeri takšnega stanja (npr. količinska delna razorožitev, s katero se odstrani relativni presežek količine orožja).

2. Termin *razoroževanje* pa označuje proces, ki pelje k stanju razorožitve in vključuje izvajanje posamičnih razorožitvenih ukrepov skozi daljše ali krajše obdobje²³. Kot dokazujejo prizadevanja v obdobju med 1. in 2. svetovno vojno in praksa po 2. svetovni vojni namreč prehoda od oborožitve ali oboroženosti – tj. stanja z orožjem – k razorožitvi ali razoroženosti – tj. stanju brez orožja – ne bo mogoče napraviti z enim korakom, tako da bo zanj, v kolikor je takšno stanje sploh uresničljivo in zaželeno, potrebnih veliko posamičnih razorožitvenih dejanj.

²² V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je razorožitev razložena kot glagolnik dovršnega glagola razorožiti, razoroževanje pa kot glagolnik nedovršnega glagola razoroževati (SSKJ, 1985, IV/384). Tudi iz obravnave obeh terminov v omenjenem Slovarju torej izhaja, da gre pri razorožitvi za trenutno stanje oz. presek stanja, pri razoroževanju pa za dinamično kategorijo. Razen tega pa velja omeniti, da je to bistvena razlika slovensčine v primerjavi z nekaterimi drugimi jeziki. Tako ima angleški jezik za oznako tako razoroževalnega dogajanja kot razorožitvenega dejanja na voljo samo glagol "disarm" in s tem za oznako razorožitve in razoroževanja termin "disarmament".

²³ Če izhajamo iz zamisli, da razoroževalni proces sestavljajo posamezni ukrepi, potem lahko te ukrepe imenujemo tudi razoroževalni ukrepi.

LITERATURA

- Arms Control and Disarmament – The Critical Issues. 1966. Washington, D.C.: The Center for Strategic Studies, Georgetown University
- Arms Control. 1978. A Survey and Appraisal of Multilateral Agreements. London: SIPRI, Taylor & Francis Ltd.
- Barash, P. David. 1991. Introduction to Peace Studies. Belmont, Ca: Wadsworth Publishing Company.
- Bebler, Anton. 1983. O pojmu razorožitve. V: Razorožitev – zbornik razprav in listin o nekaterih političnih in političnopravnih vidikih razorožitvenih prizadevanj. Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana: Komunist.
- Booth, Ken. 1987. Disarmament and Arms Control. V: John Baylis, Ken Booth, John Garnett, Phil Williams: Contemporary Strategy I. New York, London: Holmes & Meier.
- Brassey's Multilingual Military Dictionary. 1987. London et al.: Brassey's Defence Publishers.
- Brauch, Hans Gunter. 1988. Survey of Recent and on-going Research in the Social and Human Sciences on Disarmament (both within the United Nations system and in other relevant scientific research institutions). UNESCO.
- Bull, Hedley. 1961. The Control of the Arms Race – Disarmament and Arms Control in the Missile Age. New York: The Institute for Strategic Studies, Frederick A. Praeger Publisher.
- Bull, Hedley. 1987. Disarmament and the International System. V: Hedley Bull on Arms Control. Selected and introduced by Robert O'Neill and David N. Schwartz, London et al.: The Macmillan Press in association with the International Institute for Strategic Studies.
- Claude, Inis, Jr. 1956. Swords Into Plowshares. New York: Random House Inc.
- Disarmament Terminology. 1982. Terminological series issued by the Foreign Office of the FRG, vol. 1, New York, Berlin: Walter de Gruyter.
- A Documentary History of Arms Control and Disarmament. 1973. New York, London: R.R. Bowker Company, T.N. Dupay Associates.
- Dougherty, James E. 1973. How to Think About Arms Control and Disarmament. New York: National Strategy Information Center, Inc., Crane Russak & Company.
- Hollins, B. Harry, Averil L. Powers, Mark Sommer. 1989. The Conquest of War – Alternative Strategies for Global Security. Boulder, San Francisco, & London: Westview Press.
- Ibler, Vladimir. 1987. Riječnik međunarodnog javnog prava. Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Informator.
- Kux, Stephan. 1990. Language and Strategy – A Synoptical Analysis of Key Terms in the Strategic Doctrines of the Nuclear Powers. Bern et al.: Peter Lang.
- Luard, Evan. 1988. Conflict and Peace in the Modern International System – A Study of the Principles of International Order. Second (completely revised) edition, London: Macmillan Press.
- Lubi, Darko. 1991. Razorožitev in demilitarizacija. V: Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Myrdal, Alva. 1976. The Game of Disarmament – How the United States and Russia Run the Arms Race. New York: Pantheon Books.
- Neild, Robert. 1990. An Essay on Strategy – as it Affects the Achievement of Peace in a Nuclear Setting. London: The Macmillan Press Ltd.
- Noel-Baker, Philip John. 1972. Disarmament. Reprint of the 1926 ed., New York: Garland Publishing Inc.
- Razoružanje u Evropi. 1985. Ljubivoje Aćimović (ur.), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

- Relationship between Disarmament and International Security. 1982. New York: Department of Political and Security Council Affairs, United Nations Centre for Disarmament, Report of the Secretary-General.
- Richardson, Dick. 1989. Process and Progress in Disarmament: Some Lessons of History. V: Europe in Transition - Politics and Nuclear Security. Edited by Vilho Harle & Pekka Sivonen, London & New York: Pinter Publishers.
- Singer, J. David. 1984. Deterrence, Arms Control and Disarmament - Toward a Synthesis in National Security Policy. 2nd edition, Lanham, New York, London: University Press of America.
- Singer, J. David. 1968. Disarmament. V: International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 4, The Macmillan Company & The Free Press.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1985. IV. knjiga, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Šuković, Olga. 1988. Trka u naoružavanju i mere razoružanja. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Toporišič, Jože. 1984. Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja, Maribor: Založba Obzorja.
- Vukšič, Dragan. 1989. Pojam i sadržaj razoružavanja. Beograd: Vojno delo - opštevojni teorijski časopis, Vol. XLI, št. 4/1989.
- Žagar, France. 1988. Slovenska slovnica in jezikovna vadnica. Maribor: Založba Obzorja.